

Σημείωμα στην έκδοση στην Βουλγαρική γλώσσα από την μουσικολόγο Μαρία Καπετάνιου της Εισαγωγής του Χρυσάνθου, με ενσωμάτωση των συμπληρώσεων και διορθώσεων της από τον Χουρμούζιο.

Η Εισαγωγή εις τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τοῦ Χρυσάνθου ἀπὸ τὴν Μάδυτο, ἦταν τὸ πρῶτο ἐντυπο θεωρητικὸ βιβλίον τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης τὸ ὁποῖο τυπώθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1821. Ἡ οικονομικὴ δυσκολία γιὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ ἄλλου θεωρητικοῦ βιβλίου τοῦ Χρυσάνθου τὸ ὁποῖο τελικὰ ἐκδόθηκε στὴν Τεργέστη ἀρκετὰ ἀργότερα, στὰ 1832,¹ ξεπεράστηκε ευκολότερα στὴ περίπτωση τῆς Εἰσαγωγῆς ποὺ ἦταν πολὺ μικρότερη σὲ ἀριθμὸ σελίδων καὶ περιεῖχε μόνον τὰ ἀναγκαῖα καὶ περισσότερο πρακτικὰ στοιχεῖα γιὰ κάποιον ὁποῖος ἠθέλε νὰ σπουδάσει τὴν τέχνη τῆς Ψαλτικῆς.

Ἡ σημασία τῶν δύο βιβλίων τοῦ Χρυσάνθου γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς τέχνης αὐτῆς ποὺ συνηθίσαμε νὰ ονομάζουμε «Βυζαντινὴ μουσικὴ» εἶναι μεγάλη, καθὼς ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα πηγὴ γνώσεων καὶ ἀφορμὴ προβληματισμῶν καὶ διαλόγου γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ θαυμαστοῦ οικοδομήματος τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας. Τὰ δύο αὐτὰ βιβλία ἦταν ἡ θεωρητικὴ ἐκφράσις τῆς «Νέας Μεθόδου» τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐνὸς συστήματος ποὺ ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τῶν παλαιότερων μορφῶν τῆς καὶ θεμελιώθηκε στὰ 1814-15 καὶ διαδόθηκε ἀπὸ τὸν Χρυσάνθου, τὸν λαμπαδάριο καὶ μετέπειτα πρωτοψάλτη τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Γρηγόριο, καὶ τὸν μουσικότατο Χουρμούζιο Γεωργίου ἢ Γεώργιο, με τὴν ἀδεία καὶ εὐλογία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Εἰδικότερα ἡ Εἰσαγωγή ἀπετέλεσε εὐχρηστο θεωρητικὸ εἰδικὸν βιβλίο γιὰ τοὺς σπουδαστὰς τῆς ψαλτικῆς, με βάση τὸ ὁποῖο διδάσκονταν ἐποπτικὰ τὰ βασικότερα θέματα τῆς μουσικῆς θεωρίας καὶ τῆς θεωρίας τῶν ἡχῶν καὶ μπορούσαν ἔτσι νὰ προχωρήσουν με ἀσφάλεια στὴν σπουδὴ τῆς ψαλμῶδης τῶν μελῶν καὶ νὰ γίνουν ολοκληρωμένοι ψάλτες κοντὰ στοὺς δασκάλους τοὺς, συνεχίζοντας τὴν υπερχλιόχρονη ἀσματικὴ παράδοσις τῆς ὀρθοδοξίας.

Ὁ Χρυσάνθου ἦταν κατεξοχὴν ὁ θεωρητικὸς ἐκφραστὴς καὶ διδάσκαλος τῆς θεωρίας τῆς Νέας Μεθόδου, ἐνῶ οἱ Γρηγόριος καὶ Χουρμούζιος οἱ διδάσκαλοι τῆς μελέτης, ἐκμάθησις καὶ τέλειαις ψαλμῶδης τῶν μελῶν. Ὡστόσο, οἱ δύο τελευταῖοι θέλησαν με γραπτὰ τοὺς παρεμβάσεις εἴτε νὰ διορθώσουν καὶ νὰ συμπληρώσουν κάποια σημεῖα τῶν γραφομένων τοῦ Χρυσάνθου, εἴτε νὰ ἐκφράσουν τὶς δικὰς τοὺς θεωρητικὰς ἀπόψεις με βάση τὴν βαθιὰ γνώση τῆς ἀσματικῆς παράδοσις καὶ τοῦ ὅλου συστήματος τῆς Ψαλτικῆς, τὴν ὁποία εἶχαν διδαχθῆ ἀπὸ σπουδαίους διδασκάλους. Στὰ πλαίσια αὐτὰ καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς Εἰσαγωγῆς στὰ 1821, ὁ Χουρμούζιος -ποὺ στὸ μεταξύ εἶχε τιμηθῆ ἀπὸ τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο με τὸ οφφίκιο τοῦ Χαρτοφύλακα γιὰ τὶς μεγάλες

¹ Θεωρητικὸν Μέγα τῆς μουσικῆς συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου τοῦ ἐκ Μადύτων ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, Τεργέστη 1832.

υπηρεσίες που πρόσφερε στην ορθόδοξη λατρεία- ανέλαβε να την επιδιορθώσει, απλοποιώντας σε αρκετά σημεία και την γλώσσα του κειμένου του Χρυσάνθου, συμπληρώνοντας παράλληλα όσα κατά την κρίσι του θεωρούσε ελλείποντα. Ο Χουρμούζιος ήταν «ευφυής και εις άκρον επιμελής», καθώς και «χαλκέντερος», ικανός δηλαδή να εργάζεται ακατάπαυστα και θυσιαστικά για τον σκοπό στον οποίο είχε τάξει την ζωή του. Με βάση τις έως τώρα έρευνες, γνωρίζουμε ότι αντέγραψε την διορθωμένη από τον ίδιο *Εισαγωγή* τουλάχιστον επτά φορές, σε ισάριθμα χειρόγραφα. Πρόκειται για τα χειρόγραφα:

1. Ιεροσολύμων-Νέας πατριαρχικής συλλογής 112, χωρίς χρονολογία
2. Ιδιωτικής συλλογής Α, χωρίς χρονολογία
3. Ιδιωτικής συλλογής Β, χωρίς χρονολογία
4. Συλλογής Λυκούργου Αγγελόπουλου, χωρίς χρονολογία
5. Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος 1916, έτος 1829
6. Εθνικής Βιβλιοθήκης Ρωσίας 832, Οκτώβριος του έτους 1829
7. Άλλοτε συλλογής Ιωάννου Μαργαζιώτη

Η μελέτη αυτών των χειρογράφων (εκτός του τελευταίου το οποίο δεν κατέστη δυνατόν να ευρεθεί και να μελετηθεί) δείχνει ότι τις πρώτες φορές που ο Χουρμούζιος αντέγραψε την διορθωμένη από τον ίδιο *Εισαγωγή*, έκανε λίγες, σχετικά, επεμβάσεις στο κείμενο του Χρυσάνθου, στη συνέχεια όμως και μάλιστα στα χειρόγραφα που βρίσκονται σήμερα στις Εθνικές Βιβλιοθήκες Ελλάδος και Ρωσίας καθώς και στο χειρόγραφο Α της ιδιωτικής συλλογής, προχώρησε σε μεγαλύτερες προσθήκες και βελτιώσεις και ακόμη έκανε πιο πλήρη τα μουσικά παραδείγματα και τα σχεδιαγράμματα των κλιμάκων. Ιδιαίτερα δε στο χειρόγραφο που βρίσκεται σήμερα στη Ρωσία και πιθανότατα είναι το τελευταίο που γράφτηκε, πρόσθεσε στο Κεφάλαιο περί του δευτέρου ήχου ένα «σχόλιον», καταγράφοντας σ' αυτό τις νεώτερες παρατηρήσεις του για τα διαστήματα της κλίμακας την οποία ο ήχος αυτός ακολουθεί.

Η εργασία αυτή του Χουρμουζίου δεν δημοσιεύτηκε εκείνα τα χρόνια, ήταν όμως γνωστή στους μαθητές του και σε αρκετούς άλλους μουσικούς του 19ου κυρίως αιώνα. Η αυτοτελής δημοσίευση του κειμένου του Χουρμουζίου σε μια κριτική έκδοση, έγινε από τον γράφοντα τις γραμμές αυτές, το έτος 2002 και σε δεύτερη πληρέστερη έκδοση το 2007. Η έκδοση αυτή κατέδειξε και ποια είναι η προσωπική συμβολή του διδασκάλου Χουρμουζίου, όσον αφορά στις παρεμβάσεις του στο αρχικό κείμενο του Χρυσάνθου. Τα στοιχεία αυτά που περιλαμβάνονται στο εισαγωγικό κείμενο του βιβλίου, είναι, πολύ συνοπτικά, τα εξής:

α'. Ο Χουρμούζιος είναι πολύ πιο λεπτολόγος και πιο ακριβής στον σχεδιασμό των μουσικών κλιμάκων, και επίσης κάποιες φορές σημειώνει στις κλίμακες και τις μαρτυρίες των βαθμίδων τους σύμφωνα με την παλαιότερη μέθοδο διδασκαλίας της ψαλτικής, σχηματίζοντας μια νοητή γέφυρα που ενώνει το παρελθόν και το τότε παρόν της ψαλτικής.

β'. Παρέχει περισσότερα μουσικά παραδείγματα, καθώς εξηγεί την ενέργεια των διαφόρων χαρακτήρων της σημειογραφίας. Και στο σημείο αυτό πάλι, αναφέρει και τον τρόπο με τον οποίο οι παλαιότεροι μουσικοί παραλλάγιζαν την

διατονική κλίμακα, ή σχολιάζει τα προβλήματα που είχαν εκείνοι με την παραλλαγή των δύο χρωματικών κλιμάκων, προβλήματα που έλυσε η νέα μέθοδος.

γ'. Ξεκαθαρίζει πολλές ασαφείς διατυπώσεις του Χρυσάνθου, προσθέτοντας κατάλληλες δικές του φράσεις ή λέξεις όπου χρειάζεται.

Επίσης, ο Χουρμούζιος είναι ακριβέστερος στην ορολογία που χρησιμοποιεί, αναλυτικότερος όταν εξηγεί την ενέργεια κάποιων χαρακτήρων της σημειογραφίας, πιο προσεκτικός όταν απαριθμεί τις φθορές που αλλοιώνουν το μέλος, ενώ μιλά ξεκάθαρα για θέματα που δεν αναφέρει ο Χρυσάνθος, όπως το τρίχορδο σύστημα και οι κατηγορίες των καταλήξεων του μέλους, και διακρίνει σαφέστερα τις διαφορετικές μορφές ήχων όπως ο βαρύς.

Πέρα από αυτά τα στοιχεία, αυτό που αποκαλύφθηκε με την κριτική έκδοση του κειμένου, είναι ότι ο άμεσος συνεργάτης του Χουρμούζιου, ο Θεόδωρος Φωκαέας, χωρίς να το αναφέρει πουθενά, στηρίχθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό στην εργασία αυτή του χαλκέντερου δασκάλου, για την συγγραφή του δικού του θεωρητικού βιβλίου που κυκλοφόρησε μετά τον θάνατο του Χουρμούζιου.² Το ίδιο έκανε σε μικρότερο βαθμό και ο Κυριακός Φιλοξένης σε δικό του θεωρητικό σύγγραμμα,³ με την διαφορά ότι αυτός μνημόνευσε την ύπαρξη του κειμένου του Χουρμούζιου.

Με όλα τα παραπάνω είναι ξεκάθαρο ότι ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας είχε μια διαρκή έγνοια για την ακριβέστερη διδασκαλία της ψαλτικής, όχι μόνο ως αναφορά στην ψαλμώδηση των μελών, αλλά και σε θεωρητικό επίπεδο. Η προσωπική του εξαιρετική ευφυΐα και βαθύτατη γνώση της ψαλτικής βοήθησε στο να συμπληρωθεί το όντως σημαντικό έργο του Χρυσάνθου, προς όφελος των διακόνων της εκκλησιαστικής μουσικής ανά τους αιώνες.

Ο εκδότης του Μεγάλου Θεωρητικού του Χρυσάνθου στα 1832, ο Παναγιώτης Πελοπίδης από την Πελοπόννησο, έγραψε με έμφαση στον Πρόλογό του τότε, ότι οι τρεις δάσκαλοι που μορφοποίησαν και καθιέρωσαν την νέα μέθοδο της ψαλτικής, πρέπει να ονομαστούν «ευεργέτες του έθνους», εννοώντας

---

² Κρηπίς του θεωρητικού και πρακτικού τής εκκλησιαστικής μουσικής. Συνταχθείσα προς χρήσιν των σπουδαζόντων αυτήν κατά την νέαν μέθοδον παρά των τριών ενδόξων μουσικοδιδασκάλων κυρίου Χρυσάνθου μητροπολίτου Προύσης, κυρίου Γρηγορίου πρωτοψάλτου τής του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας και κυρίου Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος. Έκδεδομένη πρότερον διηγηματικῶς παρά Παναγιώτου Πελοπίδου, νῦν δὲ αὐθις εἰς τύπον ἐκδοθείσα κατ' ἐρωταπόκρισιν, μετὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων ἀναγκαιούτων τὰ μάλιστα εἰς φιλολογικὴν γνῶσιν, Παρὰ Θεοδώρου Παπά Παράσχου Φωκαέως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1842 (και πολλές επανεκδόσεις).

³ Θεωρητικὸν Στοιχειῶδες τής μουσικής. Κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν τριῶν Διδασκάλων τοῦ νέου συστήματος, Γρηγορίου πρωτοψάλτου, Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος, καὶ Χρυσάνθου Προύσης. Περιέχον τὴν ἀνάλυσιν τῶν μουσικῶν κανόνων, τὴν γέννησιν τῶν τόνων, τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κλιμάκων, τὰς διαιρέσεις τῶν ἤχων, τὴν ἀναπλήρωσιν τής κλίμακος τοῦ β' ἤχου, τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιόν, τὰ παραδείγματα τής μελοποιίας, τής μετροφωνίας, καὶ τὰ σημαδόφωνα τοῦ παλαιοῦ συστήματος, κ.λ.π. Συναρμολογηθὲν καὶ συνταχθὲν ὑπὸ Κυριακοῦ Φιλοξένου τοῦ Ἐφεσιομάγνητος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1859 (και επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1992).

το ελληνικό έθνος. Πιστεύω ξεκάθαρα ότι ο Πελοπίδης αστόχησε στην διατύπωσή του αυτή, καθώς η ευεργεσία των τριών μουσικών διδασκάλων δεν περιορίζεται σε ένα έθνος, αλλά επεκτείνεται και ενεργεί στο μεγάλο πλήρωμα των ορθόδοξων, πέρα από φυλές, έθνη και σύνορα, όπου πάνω στη γη ο ιερός πόθος της ανύμνησης των θαυμασιών του Θεού ενώνει τους ανθρώπους σε κοινό μέλος.

Με βάση την θεώρηση αυτή, είναι επιτακτική πιστεύω η ανάγκη τα έργα των τριών διδασκάλων, έργα όπως τα δύο θεωρητικά βιβλία του Χρυσάνθου μαζί με την συμβολή του Χουρμουζίου, να εκδοθούν στις γλώσσες που μιλούν οι ορθόδοξοι, ώστε να βοηθήσουν στη διδασκαλία της ψαλτικής με βάση τις πρωτότυπες πηγές. Σε ανύποπτο χρόνο, κατά τη διάρκεια ενός Masterclass για την ψαλτική στο μακρινό Vladivostok τον Μάιο του 2010, εξέφρασα την θέση αυτή απόλυτα, και προέτρεψα όσους μπορούν να προχωρήσουν σε ένα τέτοιο έργο, έχοντας βέβαια πλήρη συνείδηση και των δυσκολιών του εγχειρήματος. Και ακόμη, στην από του 2008 κ.ε. διδασκαλία της ψαλτικής στις αδελφές της μονής Νονο-Tikhvinsky στο Yekaterinburg της Ρωσίας, διαπίστωνα πολλές φορές την έλλειψη των βασικών αυτών βιβλίων στη ρωσική γλώσσα. Και να τώρα που ως ταχεία και ευλογημένη «απάντηση» του Θεού, βρίσκομαι στην ευχάριστη θέση να χαράξω αυτές τις λίγες γραμμές στην έκδοση της *Εισαγωγής* του Χρυσάνθου-Χουρμουζίου στη Βουλγαρική γλώσσα, έργο της μουσικολόγου-διδάκτορος Μαρίας Καπετάνιου, η οποία δραστηριοποιείται στην Βουλγαρία και έχει ήδη μεταφράσει, πέρα από την παρούσα *Εισαγωγή*, και το *Θεωρητικόν Μέγα της μουσικής*.

Χαιρετίζω με ευφρόσυνα συναισθήματα την έκδοση αυτή και επαινώ θερμά την κ. Καπετάνιου, ευχόμενος παράλληλα το παράδειγμά της να μιμηθούν και άλλοι σε άλλες χώρες, ώστε να πλουτιστούν οι μη ελληνόφωνοι, ορθόδοξοι και μη, με τέτοια βασικά μουσικά έργα. Όσο για την σημασία της έκδοσης για τους εραστές της ορθόδοξης λατρείας, υμνολογίας και μουσικής στην Βουλγαρία, είμαι πεπεισμένος ότι θα αποτελέσει βασικό θεωρητικό εγχειρίδιο σ' αυτούς, καθώς και αφορμή περαιτέρω έρευνας και αναζήτησης πάνω στα «μυστικά» της εκκλησιαστικής μουσικής.

Θεσσαλονίκη, 19 Ιουλίου 2010

Εμμανουήλ Γιαννόπουλος